

POGING TOT MULTIDISCIPLINAIRE BENADERING VAN
DE FISCALE FRAUDE^{*}

H. GEEROMS en H. WILMOTS

1. INLEIDING

In België verwijzen de meeste uitspraken inzake fiscale fraude naar de macro-economische berekeningen van M. Frank (Frank, 1973, 1976). In een onderzoek dat in 1983-'84 aan de K.U.Leuven werd uitgevoerd, werd het fraudevraagstuk vanuit een micro-economische invalshoek benaderd. Niet zozeer de schattingen van de omvang van de fraude (1), hetzij macro-economische, hetzij via andere berekeningsmethodes interesseerde ons, maar wel het gedrag van individuen en hun houding en drijfveren met betrekking tot fraude.

Zowel de economie als de sociologie en de psychologie droegen bij tot de theorievorming. Economisch-theoretische modellen bieden immers inzicht in de determinanten van fraude maar ze laten meestal niet toe eenduidige effecten af te leiden (Alling-

* Met dank aan M. Frank voor waardevolle suggesties.

ham & Sandmo, Srinivasan). Dat ze in gebreke blijven inzake niet-economische determinanten is daarvoor mede een verklaring: "rationeel" handelen inzake belastingfraude is niet alleen bepaald door de pakkans, de boete, de belastingvoet en de hoogte van het inkomen alleen (Block & Heineke, 1975: 315). Deze zuiver economische determinanten worden doorkruist door ideeën en percepties van belastingplichtigen omtrent rechtvaardigheid, hun houding t.o.v. overheidsinstellingen in het algemeen en wellicht niet in het minst door de ideeën van de referentiegroep.

Tot dit besluit is men in zekere mate reeds gekomen in buitenlandse onderzoeken (Strumpel, Vogel, Spicer & Lundstedt, Mason & Calvin, Song & Yarbrough, Bijsterveld), met name in de school die bekend staat onder de naam "Fiscal Psychology" (Katona, Schmolders). De mogelijke substitutie tussen belastingontduiking en belastingontwijking (2) wordt daarin echter te weinig belicht. Bovendien is het interessant een aantal empiriën en theorieën te toetsen in een land waar - binnen de groep van ontwikkelde landen - belastingontduiking en trouwens de hele zwarte economie verontrustende dimensies hebben aangenomen (Geeroms, 1983).

Statistieken over fiscale fraude zijn in België ofwel niet beschikbaar, ofwel niet bereikbaar. In andere landen is dat niet zo en is men er zich van bewust dat fraudebestrijding statistieken vereist (Mork, Clotfelter, Bijsterveld). We verzamelden het nodige statistische materiaal daarom via een enquête (Geeroms & Wilmots, 1984a).

2. DE ENQUETE

2.1. Steekproefsamenvatting

In het Hasseltse werden van december 1983 tot januari 1984 502 gezinnen gevraagd hun medewerking te verlenen aan het onderzoek. Ze werden random geselecteerd uit een lijst van 3.000 huisnummers die zelf als volgt was samengesteld. Op geografische basis werden een aantal woonwijken (rijkere en armere naar uitzicht) gekozen. Daarnaast werd een deel van het stadscentrum en een eerder landelijk gebied uitgezocht om

het nodige aantal handelaars, vrije beroepen en landbouwers in de uiteindelijke steekproef te hebben. Deze gewild aselechte steekproef (3) zou naar we hoopten een voldoende groot aantal fraudeurs bevatten. (De selectiecriteria voor de ontduikers werden ontleend aan M. Frank.) Wegens de geografische beperking van de steekproef zou het echter, ook al kwamen we tot vrij realistische benaderingen van de socio-professionele representativiteit, onjuist zijn uitspraken te doen over de Belgische bevolking in haar geheel. Dit was trouwens niet de bedoeling. We wilden enkel een aantal theorieën toetsen aangaande de determinanten van fiscale fraude. Daarom trachten we een zo groot mogelijk percentage fraudeurs in de steekproef op te nemen, zonder gepensioneerden, arbeiders en bedienden - kleinere fraudeurs volgens M. Frank - volledig uit te sluiten, dit ten einde de variantie bij depoullering naar bepaalde coördinaten toe niet te groot te maken.

2.2. Enquêteringsmethode

Een schriftelijke enquête, met 80 weerhouden vragen - na een proefenquête - werd bij de 502 geselecteerde gezinnen aangeboden. Er werd gevraagd dat de enquête zou worden ingevuld door "diegene die zich in het gezin met belastingzaken bezighoudt". Volstreekte anonimiteit was gegarandeerd door de enquête onder gesloten omslag terug op te halen. Men kon de (al dan niet ingevulde) enquête dan tussen een reeks andere voegen. Naam en adres dienden niet vermeld. Op deze wijze kregen we 311 bruikbare formulieren terug (4).

Enquêteren naar sociaal ongewenst gedrag, wat fraude dan toch is, vergt een aantal technieken om de onvertekendheid van de antwoorden te bevorderen. Aan Azjen en Fishbein (Azjen & Fishbein) werd een theorie ontleend die ons toeliet de houding van mensen ten aanzien van fiscale fraude als uitgangspunt te gebruiken. Aan de respondenten werd gevraagd hun oordeel over het gedrag van anderen te geven. Dit weerspiegelt de attitude van de respondent zelf ten aanzien van deze handeling. Er werd een lijst van 18 voorbeelden van door elkaar opgestelde ontduikings- en ontwijkingsgedragingen voorgelegd waarbij het gedrag op een semantische Likert-schaal diende goed- of afgekeurd. Een factoranalyse liet ons daarna toe de interne consistentie van de antwoorden na te gaan en om tevens de impliciete ontwijkings- en ontduikingsindices samen te stellen door de antwoorden van de individuen te wegen met de factorladingen.

De vragenbatterij samen met de factorladingen zijn in tabel 1 weergegeven. De gedragingen dienden beantwoord te worden met "helemaal aanvaardbaar" tot "daar ga ik volledig mee akkoord". De met een sterretje gemerkte vragen dienden beantwoord te worden op een schaal die ging van "helemaal oneens" tot "helemaal eens".

Het factorpatroon werd bekomen door oplossing van een "grootste aannemelijkheids" criterium en een oblieke rotatie (Gnanadesikan). De kans dat een hogere χ^2 bereikt wordt door meer factoren in te voeren is lager dan een honderdste van een procent. Dat is ook de kans dat er geen enkele gemeenschappelijke factor is.

Uit de veel lagere ladingen van vragen 17, 18 en 19 op de eerste factor en hun hogere ladingen op de tweede factor kunnen we afleiden dat de tweede factor de houding t.a.v. ontwijking weergeeft terwijl de eerste factor de attitude t.o.v. ontduiking meet. Ontwijking is in tegenstelling tot ontduiking niet strafbaar maar heeft verder wel dezelfde gevolgen als ontduiking (Geeroms & Wilmots, 1984b).

Bij wijze van controle werd in drie vragen ook naar het werkelijk gedrag van de respondenten gevraagd. Hier werd de mogelijke vertekening verlaagd door sommige vragen suggestief te stellen (Cannell & Kahn). ("Het is algemeen bekend dat in België een groot deel van de mensen niet al hun inkomsten aangeven aan de fiscus...") en door een variant op de "randomized" response techniek (Warner) waarbij antwoorden op waarschijnlijkheidsbasis worden gegeven. De meeste vragen zijn bovendien "gesloten" vragen hetgeen de responsgraad verhoogt (Backstrom & Hursch).

Verder weze vermeld dat het doel van de enquête als volgt was omschreven: "Het onderzoek gaat over de houding van de mensen tegenover het overheidsbeleid, de overheidsuitgaven en het betalen van belastingen". Uit de commentaar die op de laatste pagina van de enquête kon gegeven worden bleek dat de meeste respondenten het echte doel van de enquête niet achterhaalden, m.a.w. dat ze niet wisten dat ze bevraagd werden over fiscale fraude.

Tabel 1. Een factoranalyse van de ontwikkelings- en ontduikingsgedragingen

Typegedragingen	Factorloadingen	
	Factor 1	Factor 2
1. Een handelaar geeft 15 % van zijn inkomen niet aan	0.791	-0.135
2. Een arbeider ontvangt 5.000 fr. per maand in het zwart van zijn baas en geeft dat niet aan aan de belastingen	0.789	0.089
3. Iemand wil een stukje bijbouwen. Hij koopt stenen, zand en cement bij een aannemer. De helft van het bedrag wordt op de factuur gezet. Hij moet aan de aannemer maar de helft van de B.T.W. betalen	0.785	-0.118
4. Een T.V. hersteller koopt oude T.V.'s op, repareert die en verkoopt ze terug zonder iets aan te geven	0.752	0.0137
5. Een landbouwer die ook aan gewone mensen verkoopt geeft dat inkomen niet aan aan de belastingen	0.734	-0.006
6. Een garagist rekent minder aan mensen die geen factuur nodig hebben	0.723	-0.161
7. Een student werkt in zijn vrije tijd als garçon in een café en verdient daar een goede frank mee. Hij geeft dat geld niet aan	0.715	-0.020
8. Een advocaat geeft een deel van zijn ereloon niet aan. Er is toch geen goede controle mogelijk	0.618	0.0139
9. Een winkelier gebruikt de telefoon in zijn winkel ook voor privé-doeleinden en trekt alles van zijn belastingen af	0.594	0.301
10. Een geneesheer wil belastingen ontduiken en rekent daarom minder aan klanten die geen ziekenbriefje willen	0.548	0.198
11. Iemand heeft geld staan op een bankrekening in Luxemburg en geeft de intresten die hij daarop verdient niet aan	0.529	0.250
12. Een bedrijfsleider neemt zijn vrouw mee op zakenreis en boekt alles op de onkosten van zijn bedrijf	0.421	0.196
13* . Bij twijfel of ik een deel van mijn inkomen zou moeten aangeven zou ik dat niet doen, denk ik	-0.367	0.016
14* . De belastingen zijn zo hoog dat ik denk dat men failliet zou gaan als men niet zou kunnen ontduiken	-0.370	0.086

Typegedragingen	Factorladingen	
	Factor 1	Factor 2
15* . Ik vind dat men niemand belastingsontduiking kwalijk kan nemen omdat de belastingen zo hoog zijn	-0.524	-0.003
16* . Ik vind dat er eigenlijk niets verkeerd is aan het niet aangeven van een deel van je inkomen	-0.608	0.032
17. Iemand geeft veel geld uit om een specialist te laten onderzoeken op welke manier hij het minst belastingen moet betalen	-0.114	0.720
18. Een rentenier gaat in Zwitserland wonen omdat daar de belastingen lager zijn	-0.052	0.678
19* . Allerlei achterpoortjes in de wet gebruiken, zonder de wet te overtreden om op die manier zo weinig mogelijk belastingen te moeten betalen, vind ik niet verkeerd	-0.003	-0.406

3. DETERMINANTEN VAN BELASTINGFRAUDE

3.1. De referentiegroep

Zowel speltheoretische als sociologische argumenten kunnen aangehaald worden om te stellen dat de referentiegroep mede bepalend is voor het fraudegedrag.

Belastingheffing houdt een vrijbuitersprobleem in zich. Iemand kan veel winnen door te frauderen en persoonlijk toch weinig consumptie van publieke goederen verliezen. Theoretisch althans suggereert dit een n-personen spel waarvan de uitkomst is dat iedereen fraudeert. Uit meerdere experimenten blijkt nochtans dat het vrijbuitersprobleem minder frequent optreedt dan verwacht en dat de spelers frequent naar eerlijkheid (samenwerking) tenderen, indien ze geen mogelijkheid hebben met elkaar te communiceren (Marwell & Ames, Sweeny). De spelers lijken gemotiveerd om bij te dragen tot de groep waartoe ze voelen dat ze behoren, zelfs al berokkenen ze zichzelf daarmee schade (Miller & Oppenheimer). Bij mogelijk-

heid tot communicatie verdwijnt dit altruïstisch gedrag. Dit betekent dat de bereidheid tot coöperatie aan het spel, dat belastingbetalen is, afneemt (dat de fraude toeneemt) naarmate men meer communiceert met fraudeurs, naarmate men persoonlijk meer fraudeurs kent dus.

Naast speltheoretische kunnen zoals gezegd sociologische argumenten aangehaald worden. De referentiegroep reikt maatstaven aan ter beoordeling van het fraudegedrag (Cartwright & Zander). Kiest men als referentiegroep een aantal mensen die van mening zijn dat aan fraude zeer weinig sociale afkeuring kleeft, dan zal men zelf meer geneigd zijn belastingen te ontduiken. De groep kan ook verrechtvaardigingsgronden aanbieden die toelaten een deel van het sociale stigma dat aan elk sociaal ongewenst gedrag kleeft weg te werken (Vogel, 1974).

De causaliteit kan in deze problematiek aldus in twee richtingen werken: het kan zijn dat iemand die reeds fraudeert voor zichzelf een referentiegroep uitkiest die qua ideeën aansluit bij zijn eigen gedrag. Daarnaast internaliseert iemand die in een fraude-milieu zit de fraude-normen die de daar heersende normen zijn en fraudeert dus zelf ook meer.

Empirische bevestiging van de referentiegroeptheorie vinden we via de antwoorden op de uitspraak. "De meeste van mijn vrienden vinden belastingfraude: zeer erg, erg, niet erg, dat je dom bent als je niet fraudeert". De resultaten vindt men in tabel 2.

Tabel 2. Referentiegroepattitude en ontduiking

Mening referentie- groep	Toegegeven ontduiking			Houding t.a.v. ontduiking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
Zeer erg	60 %	35 %	5 %	50 %	45 %	15 %
Erg	43 %	53 %	4 %	23 %	61 %	16 %
Niet erg	24 %	64 %	12 %	10 %	45 %	45 %
Dat je dom bent als je niet fraudeert	18 %	62 %	20 %	15 %	30 %	55 %
	$\chi^2 = 29.55$ DF = 6 Prob < 0.0001			$\chi^2 = 39.53$ DF = 6 Prob < 0.0001		

De χ^2 , een maatstaf voor de significantie van het verband tussen de rijen en de kolommen van de tabel is 29.55 voor het linkerdeel van de tabel en 39.53 voor het rechterdeel. Dit betekent dat - ongeacht de verdeling van de variabelen - de kans dat er geen verband is tussen rijen en kolommen minder is dan een honderdste van een procent. Deze maatstaven laten toe te besluiten dat er tussen de referentiegroep en respectievelijk de toegegeven ontduiking en de houding t.a.v. ontduiking een zeer significant verband bestaat.

Uit de percentages leiden we de bevestiging van de theorie af: men fraudeert meer naarmate zijn vrienden dit minder erg vinden. Dit geldt zowel voor de toegegeven ontduiking als voor de attitude t.o.v. ontduiking, hetgeen niet verwonderlijk is aangezien er voldoende theoretische redenen waren om in de onvertekendheid van beide indicatoren te geloven.

3.2. De houding ten aanzien van overheidsinstellingen en wetten in het algemeen

De attitude ten aanzien van de zin van het bestaan van een overheid en de manier waarop die overheid zich in het samenlevingsgebeuren inmengt, kan vanuit theoretisch oogpunt een variabele zijn die mede de houding t.o.v. de belastingontduiking en dus het ontduikingsgedrag determineert.

De houding t.o.v. overheidsinstellingen werd gemeten door een samengestelde index - de gewichten werden bepaald door een principale componentenanalyse (Mardia, Kent & Bibby) - op basis van de vragen uit tabel 3.

De relatieve grootte-orde van de gewichten alsook het feit dat een tweede principale component niet meer interpreteerbaar was en de coëfficiënten zeer laag waren is een toets voor de consistentie van de vragenbatterij.

Vindt iemand dat de overheidsinmenging te ver gaat of dat de overheid corrupt is of in het algemeen dat hij/zij zo weinig betrokken is bij de maatschappelijke instellingen dat hij niet eens stemt dan zal zijn bereidwilligheid afnemen om aan die politiek mee te werken in de vorm van het afdragen van belastingen. Het gaat hier om mensen die bepaalde maatschappelijke

Tabel 3. De houding ten opzichte van officiële instellingen

Te bevestigen of te verwerpen mening op Likert schaal met vijf graden	gewicht van de eerste principale component
1. Ik vind dat regeringen eigenlijk niet te vertrouwen zijn, vandaag doen ze dit, morgen iets anders	.613
2. Ik vind dat de overheid geen rekening houdt met de wensen van de kiezers	.596
3. Ik denk dat ik nooit mijn stem zou uitbrengen als dat in België niet verplicht was	0.390
4. Ik denk dat de overheid niet zo corrupt is als over het algemeen gedacht wordt	-0.250
5. Ik heb het gevoel dat mijn persoonlijke mening voor het overheidsbeleid van belang is	-0.220

normen die geïnstitutionaliseerd zijn niet internaliseren of tegenover die instellingen zelfs negatief staan. Tabel 4 geeft dit verband weer.

Tabel 4. Houding ten opzichte van instituties en ontduiking

Houding t.o.v. instituties	Toegegeven ontduiking			Houding t.a.v. ontduiking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
Gunstig	21 %	37 %	22 %	38 %	31 %	32 %
Neutraal	34 %	41 %	25 %	24 %	34 %	42 %
Ongunstig	33 %	44 %	23 %	41 %	23 %	36 %

$\chi^2 = 5.82$ DF = 4 $\chi^2 = 9.82$ DF = 4
 Prob = 0.21 Prob = 0.043

Het verband is minder duidelijk dan bij de referentiegroep. Er is slechts een licht significante bevestiging van de theorie in het eerste deel van de tabel maar een sterker verband (significant op het niveau van 4 %) in het tweede deel.

In een meer diepgaande analyse (zie infra) zal de houding ten aanzien van officiële instellingen een belangrijker rol spelen.

3.3. Perceptie van kosten en baten van belastingen

K. Boulding noemt belastingen "quasi-voluntary" (Boulding, 1970). Enerzijds is het betalen van belastingen niet vrij zoals een ruiltransactie in de markt, maar anderzijds is er een vorm van democratische controle op de overheidsuitgaven. Daarom blijft het element "rechtvaardige gelijkheid" (equity) belangrijk in het al dan niet betalen van belastingen. "Critically important in determining the degree of compliance to rules is the policy governing the allocation of resources within the group; equitable sharing heightens the tendency to comply" (Thibaut, Friedland & Walker).

Deze stelling is gebaseerd op de ruiltheorie van Homans, die zegt dat iemand die vindt dat een ruiltransactie onrechtvaardig is, ofwel een gevoel van wrok vertoont (bij aanvoelde benadeliging) ofwel van schuldgevoel (bij aanvoelde bevoordeling), waarbij een poging tot herstel van de gewenste verhouding optreedt. Homans toont experimenteel aan dat de drempel voor schuldgevoel hoger ligt dan die voor wrok (Homans, 1961). In termen van belastingbetalen betekent dit, dat iemand die vindt dat hij meer belastingen betaalt dan dat hij publieke goederen en diensten consumeert deze ongelijke ruil tracht te herstellen door o.a. fiscale fraude. Wat in ruil voor het betalen van belastingen verkregen wordt mag daarbij niet erg individualistisch gezien worden. Bestedingen die bestemd zijn voor derden kunnen de belastingbetaler toch op een positieve manier nut verstrekken, zodat de ruiltransactie gunstig wordt beïnvloed. Opdat het omgekeerde gedrag - schuldgevoel - zou optreden, hetgeen zou resulteren in minder ontduiking of ontwijking, moet de ruilverhouding in absolute termen veel sterker vertekend zijn. In eenvoudige woorden betekent dit dat iemand wel fraudeert omdat hij zich tekort gedaan voelt, maar zelden zijn frauduleus gedrag vermindert omdat hij vindt dat wat hij van de overheid terugkrijgt te groot is.

Op deze verklaringscategorie van fiscale fraude kan kritiek geuit worden. Vooreerst op het begrip zelf. Men kan argumenteren dat het concept "equity" zo moeilijk te kwantificeren is en zoveel dimensies heeft dat de belastingbetaler er zich geen duidelijk operationeel begrip kan van vormen, temeer daar "equity" relatief is en het uit de theorie niet duidelijk wordt met wie de fraudeur zich vergelijkt.

Deze kritiek is nochtans niet fundamenteel. Hij maant weliswaar tot voorzichtigheid aan bij de operationalisering van het begrip maar tast de theorie als dusdanig niet aan. Verder is ook hier voorzichtigheid geboden bij de interpretatie van causaliteiten tussen "equity" en belastingontduiking. Het gevoel van onrechtvaardigheid kan immers gebruikt worden als rationalisatie van bestaand gedrag. De correlatie blijft dan wel bestaan maar de causaliteit wordt omgekeerd. Deze vorm van rationalisatie wordt frequent waargenomen bij belastingplichtigen wiens "equity" in hun voordeel is, b.v. omdat ze een hoge proportie van hun belastingen ontwijken of ontduiken - die op deze manier de perceptie van de last van hun belastingen of van het nut van hun consumptie van overheidsuitgaven wijzigen zodat schuldgevoelens verdwijnen.

"When socialized individuals find themselves in an inequitable relationship, they feel distress. They can, and do, reduce their distress either by restoring actual equity, or by restoring psychological equity to their relationship" (Walster, Walster & Bersheid, 1978; Adams, 1965).

De equity-indicator werd eveneens op basis van een principale componentenanalyse geconstrueerd. De resultaten vindt men in tabel 5.

Tabel 5. De constructie van de equity-index

Te bevestigen of te ontkennen gedrag	Gewicht
1. Ik vind dat belastingen mij op een onrechtvaardige manier geld afnemen dat ik verdiend heb en dus niet van de staat is	-0.379
2. De belastingdruk moet in ieder geval naar beneden, vind ik, ook als velen daaronder lijden omdat de overheid dan minder kan uitgeven	-0.366
3. Ik denk dat ik van de overheid meer voordelen krijg dan de gemiddelde belastingbetaler (kindergeld, wegen, pensioen, werkloosheidsvergoeding, onderwijs voor mijn kinderen, enz...)	0.148
4. Ik denk dat ik door ons betalingssysteem niet slechter behandeld wordt dan de gemiddelde burger	0.093

Over de houding tussen equity, ontduiking en ontwijking geeft tabel 6 uitsluitel.

Tabel 6. Equity, ontduiking en ontwijking

Equity	Toegegeven ontduiking			Houding t.o.v. ontwijking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
Hoog	39 %	48 %	13 %	39 %	39 %	22 %
Midden	28 %	46 %	26 %	34 %	38 %	28 %
Hoog	27 %	44 %	29 %	31 %	27 %	42 %
	$\chi^2 = 8.08$ DF = 4 Prob = 0.08			$\chi^2 = 9.07$ DF = 4 Prob = 0.06		

Tabel 6 bevestigt dat een ruilverhouding die gelijk wordt ingeschat (hoge equity) tot minder fraude leidt. Iets verrassender is wel de correlatie tussen equity en ontwijking. Andere socio-psychologische variabelen correleren niet met ontwijking. We moeten deze causaliteit waarschijnlijk uitleggen als zijnde een herstel van een aangevoelde inequity. De omgekeerde causaliteit, die van de legitimatie lijkt hier minder te verantwoorden, omdat ontwijking in veel mindere mate een sociaal ongewenst gedrag is.

Een element dat zeker in rekening moet genomen worden in de kosten en baten van de ontduiking en dat gedeeltelijk met "equity" samenvalt is de marginale aanslagvoet. (Dit is het percentage dat men van de laatst verdiende frank aan de belastingen moet afdragen.) Deze bepaalt niet enkel het bedrag dat men in de hoogste schijf betaalt, maar ook de gemiddelde aanslagvoet. De marginale aanslagvoet is dus ook een indicator voor de totale som aan betaalde belastingen. In België wordt op progressieve wijze belast: "taxation according to ability to pay calls for people with equal capacity to pay the same, while people with greater ability should pay more" (Musgrave & Musgrave, 1980). Dit is de verwoording van het draagkrachtbeginsel, dat gebaseerd is op de gedachte dat het marginale nut van het inkomen daalt.

Tabel 7. Marginale aanslagvoet, ontduiking en ontwijking

Zelf geschatte marginale aanslagvoet	Houding t.a.v. ontduiking			Houding t.a.v. ontwijking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
< 30 %	6 %	48 %	44 %	30 %	49 %	21 %
30 % - 60 %	21 %	38 %	41 %	20 %	45 %	35 %
> 60 %	6 %	50 %	44 %	6 %	34 %	60 %

$\chi^2 = 5.62$ DF = 4 $\chi^2 = 16.45$ DF = 4
 Prob = 0.229 Prob = 0.025

Een significant verband tussen de marginale aanslagvoet en de houding t.a.v. ontduiking vinden we niet terug. De lage significantie zou er kunnen op wijzen dat het progressieve belastingsstelsel ook door diegenen met hoge aanslagvoeten als rechtvaardig wordt aanzien. Het rechterdeel van tabel 7 doet ons deze visie echter verwerpen: de hoge marginale aanslagvoet wordt door ontwijking gecompenseerd. Dit kunnen we verklaren door het feit dat op ontwijking geen straf staat terwijl de boete op ontduiking - die in België functie is van het ontdokten belastingbedrag - mee stijgt met de aanslagvoet. Met gegeven pakkans betekent dit dat winst en verlies van ontduiking mekaar compenseren en dat hogere aanslagvoeten niet tot meer ontduiking leiden (Yitzhake, 1974).

3.4. De differentiële preferentie voor ontduiking en ontwijking

Uit tabel 7 bleek geen significant verband tussen de belastingvoet en de ontduiking. Indien de marginale aanslagvoet juist ingeschat is door de respondent en in zoverre deze aanslagvoet op zijn beurt een functie is van het inkomen zullen we ook geen verband verwachten tussen het inkomen en de ontduiking, tenzij dit effect via andere kanalen verloopt.

Tabel 8. Het inkomen als determinant van ontduiking en ontwijking

Maandelijks inkomen (in duizend BF)	Houding t.a.v. ontduiking			Houding t.a.v. ontwijking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
< 40	29 %	42 %	39 %	24 %	50 %	26 %
40 - 70	20 %	48 %	32 %	23 %	47 %	30 %
> 70	14 %	42 %	44 %	9 %	37 %	53 %

$\chi^2 = 4.03$ DF = 4 $\chi^2 = 21.5$ DF = 4
 Prob = 0.40 Prob = 0.0003

Het linkerdeel van tabel 8 bevestigt ons vermoeden dat de veelgehoorde bewering dat hogere inkomens meer ontduiken moet genuanceerd worden. Ze ontwijken wel meer, zoals uit het rechterdeel blijkt. Daar zijn verschillende verklaringen voor.

Ten eerste is het zo dat de opbrengst van ontwijking met het inkomen stijgt: de bespaarde belasting wordt groter en daar staat geen verhoogde boete tegenover. Wel is het zo dat ontwijking, in tegenstelling tot ontduiking niet gratis is. Men heeft fiscale experten nodig om de loopholes in de wetgeving batig aan te wenden. Men mag nochtans stellen dat deze kost eerder een vaste kost is - het vraagt evenveel moeite de belastingwetgeving te manipuleren voor een hoog inkomen als voor een lager inkomen - zodat de gemiddelde kost daalt met het inkomen. Ontwijken wordt dus relatief goedkoper naarmate het inkomen toeneemt.

Een tweede verklaringsgrond kan gevonden worden in de scholingsgraad van de belastingplichtige. Naarmate iemand beter geschoold is kan hijzelf beter ontwijking beoefenen. We stelden inderdaad een zeer significant verband vast tussen de scholing en de kennis van de fiscale wetgeving. Uiteraard kan deze kennisvariabele ook inwerken via de referentiegroep die als doorgeefluik voor "belastingtruuks" kan fungeren. In zoverre hoge inkomens specifieke referentiegroepen hebben kan hier een derde verklaring gevonden worden voor het verband tussen inkomen en ontwijking.

Tabel 9 geeft enkel het verband weer tussen scholing versus ontduiking en ontwijking.

Tabel 9. Het verband tussen scholing en vormen van fiscale fraude

Onderwijsniveau	Houding t.a.v. ontduiking			Houding t.a.v. ontwijking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
Lager	17 %	53 %	30 %	39 %	53 %	8 %
Lager-secundair	14 %	33 %	53 %	33 %	39 %	37 %
Middelbaar	19 %	49 %	32 %	17 %	57 %	25 %
Hoger onderwijs	19 %	44 %	37 %	12 %	38 %	49 %

$\chi^2 = 6.6$ DF = 6 $\chi^2 = 32.9$ DF = 6
 Prob = 0.358 Prob < 0.0001

De scholingsgraad vertoont inderdaad een significant verband met ontwijking maar niet met ontduiking. Het is zelfs zo dat ontduiking iets meer vertegenwoordigd is bij de lager geschoolden, een fenomeen dat waarschijnlijk kan verklaard worden door de oververtegenwoordiging van de arbeiders in deze categorie die, zoals hierna nog zal blijken meer ontduiken dan bedienden.

We kunnen nog een laatste reden aanhalen voor de sterke correlatie tussen inkomen en ontwijking (tabel 8). We stelden vast dat een respondent zijn pakkans hoger inschatte als zijn marginale aanslagvoet toenam, hij voelde zich meer gevisieerd door de fiscus. Dit heeft tot resultaat, zoals hierna zal aangetoond worden, dat de attitude t.o.v. ontduiking daalt waarna ontwijking als substituuut kan optreden.

3.5. De boete-structuur

Men kan stellen dat de boetestructuur het geheel uitmaakt van de subjectieve boete (dit is de inschatting van de boete, die kan verschillen van de reële boete wegens tekort aan informatie) en de pakkans. Het resultaat van de fraude hangt immers van geen van beiden alleen af. Verhoging van pakkans en/of boete reduceert de fraude. Dit blijkt uit de economisch-theoretische modellen (Pencavel). De empirie daarentegen stelt tussen de hoogte van de boete en belastingfraude geen significant verband vast, althans niet in veldonderzoeken (Spicer & Lundstedt, Bijsterveld, Vogel). In een laboratoriumexperiment van Friedland e.a. (Friedland, Maital & Rutenberg) daarentegen kon wel vastgesteld worden dat de boete inzake fraude een relevante variabele is. Waar in laboratoriumexperimenten de

causaliteit eenduidig kan vastgesteld worden door het manipuleren van één variabele in een experimentele groep en het achterwege laten van die manipulatie in een controlegroep, moet in veldonderzoeken noodgedwongen met de "natuurlijke manipulatie" van een variabele worden gewerkt. Die "natuurlijke verschillen" in de perceptie van de boete zijn van diverse aard. De meeste onderzoeken, ook het onze, meten deze perceptie door antwoord op de vraag: "In verhouding tot wat men met belastingfraude kan verdienen vind ik de bestaande straffen eigenlijk: zeer licht, licht, normaal, zwaar, zeer zwaar". De insignificantie van het verband tussen deze vraag en de houding ten aanzien van ontduiking ligt onzes inziens in de verschillende ladingen die de antwoorden op dit soort vragen dekken. Het is immers niet uit te sluiten dat een deel van de respondenten niet in termen van de effectieve boete, maar wel van de door hen gewenste boete antwoordt. Dit heeft tot gevolg dat het antwoord van iemand die niet fraudeert omdat de boete te hoog is wordt gecompenseerd door iemand die wel fraudeert en daarom de boete juist lager zou willen zien.

De subjectieve pakkans vertoont, consistent met de theoretische modellen en de bestaande empirische studies, wel een significant verband met ontduiking: hoe hoger de pakkans, hoe lager de ontduiking blijkt uit tabel 10.

Tabel 10. Pakkans en fiscale fraude :

Als ik een deel van mijn inkomen niet zou aangeven zou de fiscus mij	Houding t.a.v. ontduiking			Houding t.a.v. ontwijking		
	laag	midden	hoog	laag	midden	hoog
heel zeker niet waarschijnlijk	19 %	25 %	56 %	6 %	50 %	44 %
niet waarschijnlijk	11 %	37 %	52 %	17 %	44 %	39 %
heel zeker snappen	20 %	45 %	35 %	17 %	48 %	35 %
	20 %	54 %	26 %	22 %	40 %	38 %
	$\chi^2 = 17.8$ DF = 6 Prob. = 0.006			$\chi^2 = 3.6$ DF = 6 Prob. = 0.74		

Dat de pakkans niet significant verband houdt met ontwijking is niet verwonderlijk. Ontwijking is niet strafbaar en de verwachte boete (gelijk aan het produkt van boete en pakkans) is dus gelijk aan nul. De pakkans wordt irrelevant als er geen boete is.

De pakkans is daarentegen wel een afschrikkingselement voor de ontduiking.

3.6. Het relatieve belang van economische en niet-economische variabelen

In het kader van een multidisciplinaire benadering van fiscale fraude is het nuttig na te gaan wat het relatieve belang is van economische en niet-economische determinanten van fraude. Onder economische determinanten begrijpen we de boete, de pakkans, de risico-aversie en de marginale aanslagvoet. Het inkomen begrijpen we hier niet in omdat dit slechts effecten resulteert via hetzij andere economische determinanten, hetzij via niet-economische determinanten. Deze laatste omvatten de attitude van de referentiegroep, de houding t.o.v. officiële instellingen, en de inschatting van de input-output verhouding t.o.v. de overheid (equity). Beroep, scholing en partijvoorkeur worden als achtergrondvariabelen beschouwd, d.w.z. als bepalend voor de andere variabelen die opgesplitst worden naar economische en niet-economische variabelen.

Het belang van beide groepen van verklarende variabelen wordt gemeten aan de hand van de proportie van de totale verklaarde variantie van het ontduikings- en ontwijkingsgedrag (ongeveer 25-40 %) dat opgeslorpt wordt door niet-economische variabelen. Tabel 11 geeft dit weer over de inkomenscategorieën heen.

Tabel 11. De proportie verklaarde variantie van de totale verklaarde variantie, toegeschreven aan niet-economische determinanten

Inkomen	Toegegeven ontduiking	Houding t.a.v. ontduiking	Houding t.a.v. ontwijking
< 35.000	98 %	84 %	79 %
35.000 - 70.000	32 %	77 %	36 %
> 70.000	15 %	61 %	- (*)

(*) De coëfficiënten in deze klasse waren weinig significant.

Tabel 11 laat belangrijke conclusies toe. Vooreerst stellen we vast dat de niet-economische variabelen een belangrijke, zonet overheersende rol spelen in de verklaring van de fiscale fraude. Ten tweede stellen we vast dat het belang van de economische variabelen toeneemt naargelang het inkomen stijgt. We kunnen 2 hypothesen naar voor schuiven om dit te verklaren. Vooreerst kan men stellen dat niet-economische variabelen determinerend zijn voor het al dan niet frauderen terwijl economische variabelen van belang zijn voor de grootte van de fraude, eens de beslissing tot frauderen genomen is. Dit zou betekenen dat een sociaal of persoonlijk stigma dient overwonnen om tot de fraude over te gaan maar dat dit stigma niet groter wordt met de fraudewinst die kan behaald worden. De sociale rem die op fraude staat wordt minder en minder belangrijk naarmate het inkomen stijgt en dient, om de fraude constant te houden, vervangen door economische afschrikking. Een alternatieve hypothese is dat hogere inkomens gewoon minder gevoelig zijn voor niet-pecuniaire argumenten en dat ze meer eng-economisch handelen. Deze tweede hypothese schijnt trouwens ogenschijnlijk bevestigd te worden door de relatieve onbelangrijkheid van niet-economische determinanten in de ontwijking, alhoewel een meer voor de hand liggende uitleg hier is dat ontwijking geen quasi-crimineel gedrag is zoals fraude en dus niet onderhevig is aan sociale en persoonlijke stigmata.

3.7. Aard en omvang van de ontduiking per beroepscategorie

Een samenvatting van een aantal socio-psychologische en economische determinanten vindt men in de professionele categorie waartoe iemand behoort alsook in zijn politieke voorkeur. In deze paragraaf gaan we in op de omvang van de ontduiking per beroepscategorie alsook op de aard van de ontduiking die de vorm kan aannemen van een te weinig aangeven van inkomen en van een te veel aftrekken van kosten.

Tabel 12. Totale ontduiking en beroeps categorie

Beroepsgroep	Toegegeven ontduiking			% in de steekproef
	Laag	Midden	Hoog	
niet gekend	27 %	60 %	13 %	5 %
gepensioneerden	45 %	55 %	0 %	4 %
arbeider	28 %	61 %	11 %	11 %
bediende	40 %	55 %	5 %	54 %
handel	12 %	67 %	21 %	13 %
landbouw	7 %	64 %	29 %	5 %
vrije beroepen	6 %	65 %	29 %	5 %
zonder beroep	13 %	37 %	50 %	3 %

$$\chi^2 = 49.3 \quad DF = 14 \quad 100 \%$$

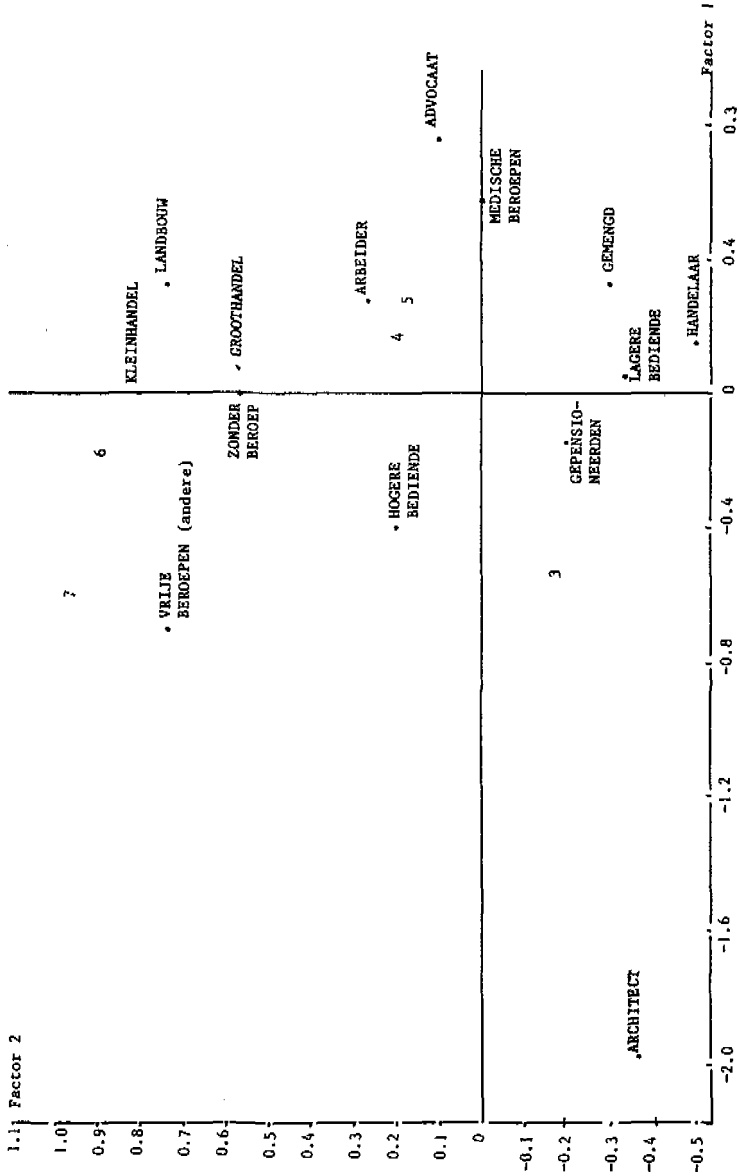
$$\text{Prob.} < 001$$

De handelaars, landbouwers, vrije beroepen en belastingbetalers zonder beroep (o.a. renteniers) behoren tot de grotere ontduikers. De gepensioneerden en bedienden tot de kleinere ontduikers, terwijl de arbeiders er tussenin scoren. Een nadere analyse aan de hand van correspondentie-analyse (Lebart, Morineau & Fenelon) werd uitgevoerd waarbij de beroeps-categorieën niet alleen meer specifiek werden uitgesplitst maar waarbij ook de totale ontduiking werd opgedeeld in teveel aftrekken van kosten en te weinig aangeven van inkomen.

Grafiek 1 geeft een grafische voorstelling van een correspondentie-analyse van de beroepsgroep en het te weinig aangeven van inkomen.

Deze voorstelling interpreteert men als volgt. De nabijheid van twee professionele categorieën wil zeggen dat ze ongeveer evenveel toegeven te weinig inkomsten aan te geven. Dat twee ontduikingspunten (de cijfers) kort bij elkaar liggen wil zeggen dat ze een socio-professionele gelijkheid vertonen. Het kort bij elkaar liggen van een cijfer en een beroep wil zeggen dat een bepaald beroep vooral in een bepaalde ontduikings-categorie te situeren valt. Alle punten situeren zich in een ruimte met twee coördinaten die te interpreteren zijn volgens de nabijheid van professionele klassen of ontduikingsgrootte. In grafiek 1 is de interpretatie van de factoren vrij ambigue alhoewel men factor 2 wel kan beschouwen als de mate waarin een inkomen wordt gerealiseerd door de verkoop van goederen

Grafiek 1 : Te weinig aangeven per beroepsgroep*

$\chi^2 = 99$ DF = 65 Prob. < 0.001

* De laagst mogelijke score was hier 3

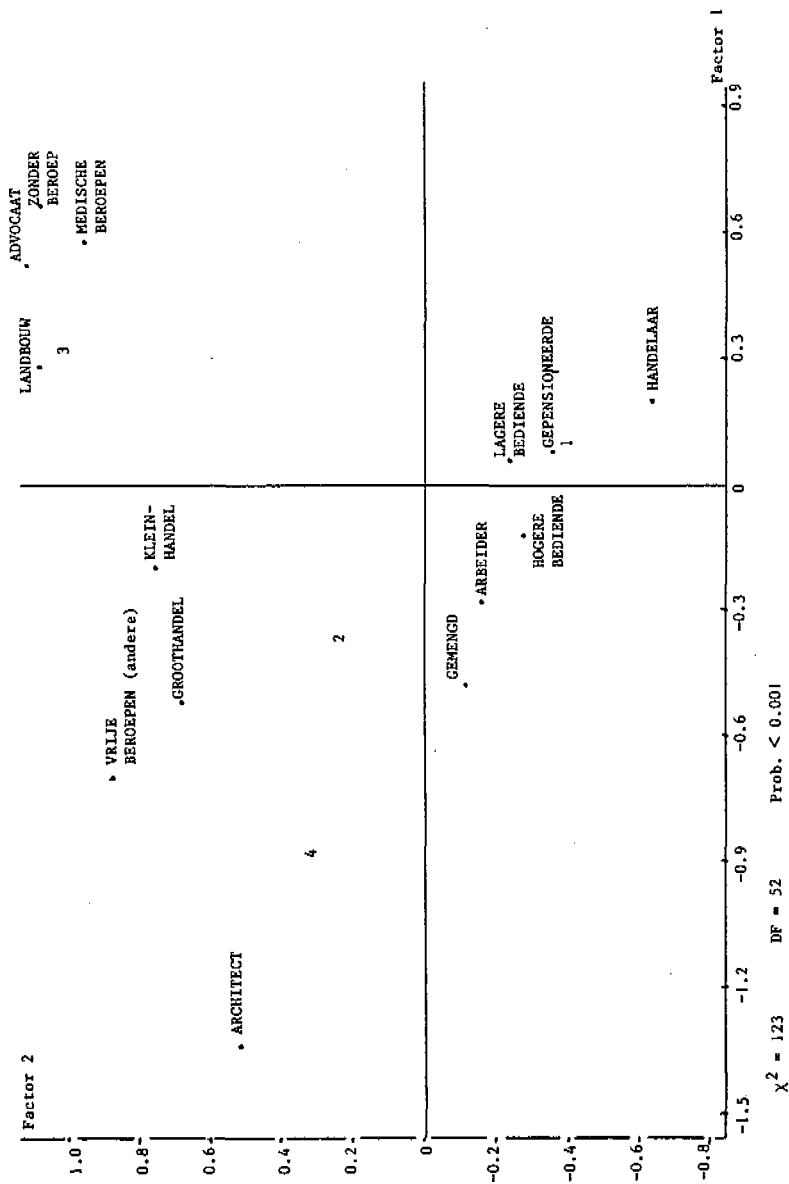
op een markt, met schommelend inkomen versus vaste inkomens die niet zo direct gekoppeld zijn aan produktieve prestaties. Deze as valt ook ongeveer samen met de hoogte van de fraude (2 - de laagste score - onderaan en 7 bovenaan). De eerste factor heeft geen duidelijke interpretatie.

We stellen vast dat gepensioneerden, lagere bedienden en handelaars bij de kleine te-weinig-inkomensaangevers dienen gerangschikt. De interpretatie van de categorie "handelaars" dient nochtans met voorzichtigheid te gebeuren. Er horen slechts drie waarnemingen in thuis - diegene die niet naar groot of kleinhandel konden opgedeeld worden - en één afwijkende waarneming kan de coördinaten van dit punt dus sterk beïnvloeden. Verder kan men arbeiders bij de middelgrote inkomensverzwijgers catalogeren terwijl klein- en groothandel en landbouwers eenduidig naar de grote inkomensverzwijgers tenderen. Ook de groep "zonder beroep" dit zijn waarschijnlijk voor een deel renteniers - horen hierbij. Dit kan men verklaren door de lage pakkans die voor gefraudeerde kapitaalinkomens geldt. De andere vrije beroepen (veeartsen, sommige ingenieurs en onduidelijke categorieën) scoren eveneens hoog. Hogere bedienden verzwijgen meer inkomen dan lagere bedienden en kleinhandelaars meer dan groothandelaars.

Grafiek 2 geeft de relatie tussen het te veel aftrekken van kosten en de beroepscategorie. Men onderscheidt twee groepen. Gepensioneerden en bedienden kunnen blijkbaar hun aftrekbare kosten moeilijk overschatten, hetgeen min of meer ook voor arbeiders geldt. Advocaten, zonder beroep en medische beroepen, alsook landbouwers doen dit in hoge mate. Voor landbouwers is dit wel uitzonderlijk daar ze doorgaans opteren voor een forfaitair systeem. Ook daarin moeten echter bepaalde aftrekbare kosten apart bewezen worden zodat ruimte voor overschatting overblijft. De klein- en groothandelaars hangen tussen "vrij eerlijk" en "hoogst oneerlijk", alhoewel de groothandelaars die iets minder gebruik maken van de mogelijkheid om inkomen te verzwijgen dat trachten te compenseren door de kosten op te blazen.

Globaal genomen merkt men dus voor sommige beroepen een substitutie tussen het te weinig aangeven van inkomen en het teveel aftrekken van kosten maar overwegend hangen beide vormen van fiscale fraude sterk samen. Verder wordt de populaire stelling dat vrije beroepen, handelaars en landbouwers meest frauderen bevestigd.

Grafiek 2 : Teveel aftrekken per beroepsgroep

Tabel 13. Fiscale fraude en politieke voorkeur

Partij- voorkeur	% in de steek- proef	% bij Euro- pese ver- kiezingen van 1984	Toegegeven ontdui- king			Houding t.a.v. ontduiking			Houding t.a.v. ontwijking			
			Laag	Midden	Hoog	Laag	Midden	Hoog	Laag	Midden	Hoog	
Niet ingevuld	1,3 %	-	0 %	100 %	0 %	100 %	0 %	100 %	0 %	100 %	0 %	0 %
P.V.D.A.	0,3 %	-	100 %	0 %	0 %	100 %	0 %	100 %	0 %	100 %	0 %	0 %
RAD	0,3 %	-	42 %	37 %	21 %	37 %	21 %	42 %	50 %	50 %	29 %	21 %
S.P.	8 %	37,1 %	64 %	36 %	0 %	43 %	0 %	57 %	50 %	50 %	36 %	14 %
AGALEV	4 %	5,4 %	33 %	34 %	33 %	30 %	37 %	33 %	23 %	23 %	50 %	27 %
V.U.	10 %	12,3 %	26 %	54 %	20 %	34 %	26 %	40 %	37 %	37 %	33 %	30 %
C.V.P.	38 %	31,6 %	18 %	37 %	45 %	26 %	47 %	27 %	18 %	18 %	32 %	50 %
P.V.V.	15 %	10,8 %	35 %	47 %	18 %	32 %	27 %	41 %	35 %	35 %	35 %	30 %
BLANCO	23,4 %	11 %										

100 %

$\chi^2 = 36,245$

DF = 16

Prob. = 0,002

$\chi^2 = 26,760$

DF = 16

Prob. = 0,04

$\chi^2 = 24,201$

DF = 16

Prob. = 0,085

3.8. Fiscale fraude en partijvoorkeur

De politieke voorkeur van een respondent hangt nauw samen met zijn inkomen, beroep, geloof in overheid en wetten, schooling, ... Het is daarom interessant na te gaan hoe alle tot hiertoe besproken determinanten van fraude hun weerslag vinden in de partijvoorkeur. In tabel 13 staat de toegegeven ontduiking en de houding t.o.v. ontduiking en ontwijking per partij afgedrukt.

Voor beide vormen van fraude, alsook voor de toegegeven fraude is het verband met de partijvoorkeur statistisch significant (omdat het aantal observaties in bepaalde gevallen te klein is, is hier de "likelijkheid" χ^2 weergegeven).

De algemene tendens in de cijfers is dat partijen die als "rechts" worden aanzien in de kolommen "hoog", hogere cijfers halen dan de centrum en linkse partijen. Dit wordt nog duidelijker in tabel 14.

Tabel 14. Fiscale fraude en "partijkleur"

Partij- kleur	Toegegeven ontduiking			% in de steek- proef	% bij Europ. verkiezingen van 1984
	Laag	Midden	Hoog		
Links	49 %	49 %	2 %	13,5 %	37 %
Centrum	25 %	61 %	11 %	47,2 %	43,9 %
Rechts	18 %	37 %	45 %	15,9 %	10,4 %
Blanco	35 %	47 %	18 %	23,4 %	11 %
				100 %	

$$\chi^2 = 36.56 \quad DF = 8$$

$$\text{Prob.} < 0.0001$$

Links = PVDA + SP + AGALEV; Centrum = CVP + VU;
Rechts = PVV + RAD

Onder "blanco" zijn diegenen thuisgebracht die zegden "blanco" te stemmen. Opvallend is dat ze - bij wat fraude betreft - goed aansluiten bij de rechtse partijen. Op het scala van de fiscale fraude komen ze tussen centrum en rechts.

4. Conclusie

In dit artikel gingen we na welke de economische en socio-psychologische determinanten zijn van fiscale fraude. De theorieën werden geadstrueerd aan de hand van de resultaten uit een enquête. Tevens gaven we een beschrijving van diverse vormen van fiscale fraude en van de belastingbetalers die ze bedrijven.

In lagere inkomensklassen zijn vooral de houding t.a.v. de overheid, de referentiegroep en de input-outputverhouding met de overheid van belang, zonder dat echter kan gesteld worden dat deze voor hogere inkomensstrekkingen geen rol spelen. Wie zich ongelijk behandeld voelt door het overheidsbestel, wie vindt te veel belastingen te betalen voor wat hij aan overheidsdiensten consumeert, zal meer frauderen. Ook een wantrouwen tegenover officiële instellingen en een zich niet betrokken voelen bij het beleid werken fraude in de hand. Dit geldt ook voor de attitude van de referentiegroep. Fraude wordt aangemoedigd en gelegitimeerd door de kennissenkring.

Bij de economische variabelen zijn de pakkans, de boete en de marginale aanslagvoet relevant.

De pakkans lijkt sterk bepaald te zijn door het aandeel intrest-inkomen in het totale inkomen (negatief) en door de marginale aanslagvoet (wie een hoge marginale aanslagvoet heeft voelt zich meer gevisieerd door de fiscus). Dit laatste samen met een boete die gekoppeld is aan het ontdoken bedrag aan belastingen zorgen ervoor dat noch de marginale aanslagvoet, noch het inkomen de fiscale fraude in positieve zin beïnvloeden, dit in tegenstelling met de veel gehoorde bewering dat hogere inkomens meer ontduiken en dat hogere belastingvoeten de fiscale fraude bevorderen.

Deze populaire stelling wordt wel bevestigd als we belastingontwijking in rekening nemen. Het legaal besparen op belastingen is wel sterk positief gecorreleerd met de belastingvoet en tevens met de scholingsgraad.

Inzake fiscale fraude scoren vrije beroepen, handelaars en landbouwers het hoogst. Arbeiders frauderen significant minder maar toch nog meer dan bedienden en gepensioneerden. Ook de correlatie tussen stemmen voor "rechtse" partijen en fraudeomvang was significant. Ook blanco-stemmers kunnen tot de grotere fraudeurs gerekend worden.

Globaal genomen kan gesteld worden dat een aantal opinio communis inzake fiscale fraude dienen herdacht te worden.

Enigszins onrustwekkend is de weidverbreidheid van het fenomeen. Gegeven de zeer belangrijke invloed die de referentiegroep heeft op de beslissing tot frauderen ligt hier een potentiële kettingreactie verborgen. Naarmate meer mensen frauderen wordt de maatschappelijke attitude t.o.v. fraude gunstiger, elk sociaal stigma verdwijnt, een zichzelf voldoende dynamiek die tot een situatie leidt van "iedereen fraudeert" ontstaat (Title & Rowe). Een beroep doen op de moraal van de bevolking wordt dan zinloos. Het geloof in het goed functioneren van de officiële instellingen (in casu de fiscale administratie) zwakt af en de ruilverhouding met de overheid wordt ongelijker. Dit stimuleert de fraude verder.

De remedies kunnen twee vormen aannemen: remediëren aan de oorzaken of aan de gevolgen. Enkel door het aanpakken van de oorzaken kan de explosieve kringloop van steeds meer fraudeurs die elkaar steeds meer aanmoedigen tot fraude, doorbroken worden. Dit betekent een verbeteren van de equity verhouding, hetzij objectief door het nut van de overheidsuitgaven voor de belastingbetaler te verhogen, hetzij subjectief door hem van het nut van overheidsuitgaven te overtuigen en door een nauwere betrokkenheid bij het besluitvormingsproces. Door het verlagen van de belastingvoet kan men de belastingontduiking niet rechtstreeks reduceren, enkel onrechtstreeks indien men dit als kanaal gebruikt om de equity-verhouding te corrigeren. Wel vermindert dit de belastingontwijking. Aangezien belastingontwijking vooral door hogere inkomens en hoger geschoolden bedreven wordt is dit een oplossing die de gelijkheid van de baten van fiscale fraude herstelt.

Remediëren aan de gevolgen, i.e. repressief optreden bereikt deze doelstelling van gelijkheid niet. Een verhogen van de pakkans of van de boete doet wel de ontduiking maar niet de ontwijking afnemen. De fraude van de lagere sociale klassen wordt dan ontmoedigd, die van de hogere sociale klassen niet. Dit kan enkel verholpen worden door de wetgeving zodanig aan te passen dat sommige vormen van belastingontwijking als ontduiking kunnen gecatalogeerd worden. (Dit is het Nederlandse systeem van de "richtige" heffing.) De fraudeur is echter vindingrijk en het is veelal zo dat de wetgever achterloopt in plaats van voorop.

SAMENVATTING

Het probleem van de fiscale fraude is ruimer dan belastingontduiking alleen. Het omvat ook belastingontduiking, dat weliswaar niet strafbaar is, maar dat verder dezelfde motieven en consequenties heeft als ontduiking. Beide problemen worden hier tesamen behandeld.

De theorievorming geschiedt zowel vanuit de sociologie als vanuit de economie als vanuit de speltheorie. De referentiegroeptheorie die zowel speltheoretisch als sociologisch onderbouwd is, de houding tegenover wetten en overheidsinstellingen en het element van de "rechtvaardige gelijkheid" dat zowel in de economie als in de sociologie wortelt bieden de nieuw aangebrachte verklaringen voor fraude en worden naast de traditioneel economische geplaatst: de pakkans, de boete en de marginale aanslagvoet.

Het empirisch luik van de studie is gebaseerd op een enquête, waar elementen van de attitude-leer uit de psychologie gebruikt werden om tot onvertekende antwoorden te komen. De a priori verwachte verbanden worden bevestigd. Als de referentiegroep positief staat tegenover fraude stijgt de fraudeneiging. Wie afwijzend staat tegenover officiële instellingen fraudeert ook meer, evenals wie vindt dat hij door de overheid niet billijk behandeld wordt.

De marginale aanslagvoet is positief gecorreleerd met ontwijking, maar niet met ontduiking, hetgeen tegen de intuïtie ingaat maar theoretisch voorspelbaar was.

Het inkomen (achtergrondvariabele) is positief gecorreleerd met ontwijking, maar niet met ontduiking, hetzelfde geldt voor de scholing. Het ontwijken is dus het privilege voor de rijkere en voor de hogeschoolden, terwijl ontduiken de enig mogelijke belastingbesparing is voor de lagere sociale klassen.

Een verhoging van de pakkans reduceert de ontduiking maar niet de ontwijking. De economische variabelen zijn belangrijker als determinanten voor de ontduiking en worden belangrijker naarmate het inkomen stijgt.

Vrije beroepen en handelaars frauderen meest en op het politieke spectrum scoren de "rechtse" kiezers het hoogst inzake fraude.

De belangrijkste beleidsconclusies zijn dat een rechtvaardige aanpak van de fraude vereist dat eerst de gaten in de fiscale wetgeving die de ontwijking toestaan, gestopt worden en dat een manipuleren van de economische variabelen alleen ineffectief is om de fraude te ontmoedigen.

SUMMARY

The problem of tax fraud comprises more than only tax evasion. It also includes tax avoidance, which is not fined, but which has the very same motives and consequences as tax evasion. In this paper, both problems are treated simultaneously.

The theoretical part of the paper presents sociological, economical as well as game theoretic approaches.

Reference group theory which is founded gametheoretically as well as sociologically, the behaviour towards law and government institutions and the equity concept which has its roots in economics as well as in sociology are elements of the explanations for the tax fraud problem which are opposed against the traditional economic explanations such as the probability of detection, the fine and the marginal tax rate.

The empirical part of the paper is based on a survey sample in which elements of the attitude-theory of psychology is used to guarantee unbiased answers.

The a priori expected correlations are confirmed. A taxpayer whose reference group has a positive attitude towards tax fraud evades more. One who negates law and official institutions evades and avoids more, which is also the case if one has a feeling of inequity.

The marginal tax rate is positively correlated with tax avoidance but not with evasion, which runs counter to intuition but which was theoretically expected. The income level (backgroundvariable) is positively correlated with avoidance, but not with evasion, which also applies for the variable schooling. Tax avoidance seems to be a privilege for the wealthy and schooled tax payer, while tax evasion is the only possible manner for the lower social classes to save on taxes.

NOTEN

- (1) M. Frank vindt voor de periode 1965-1979 quasi constant 20 % belasting van de te betalen belasting die ontdoken wordt. Over ontwijking spreekt hij niet. De grote ontduikers zijn handelaars en vrije beroepen. Hoge inkomens ontduiken volgens Frank meer dan kleine inkomens.

- (2) Belastingontduiking is een overtreding van het wetboek van inkomstenbelasting en is strafbaar gesteld. Belastingontwijking is dat niet. In feite kan men belastingen ontwijken door zijn gedrag aan te passen. In rechte kan men het doen door op wettelijke wijze bepaalde sommen in het aanslagformulier te laten inschrijven onder een andere juridische kwalificatie op voorwaarde dat men alle consequenties aanvaardt die daaraan verbonden zijn.
- (3) Zie voor een verantwoording van het gebruik van aselechte steekproeven: M. White-Riley, Sources and types of Sociological data, in R. Faris, Handbook of Modern Sociology, Chicago 1966, pp. 989.
- (4) De responsgraad was hoger. 381 formulieren werden terugbezorgd. Daarvan waren er 45 blanco, 25 de visu onbruikbaar en 10 enquêtes werden weggelaten wegens niet voldoen aan de controlevragen. Vooral oudere, ongeschoolde mensen bleken de enquête niet of onvolledig in te vullen.

BIBLIOGRAFIE

- ADAMS, J.S., Inequity in social exchange, in: L. Berkowitz, Advances in experimental Social Psychology, Vol. II, New York, 1965, pp. 267-299.
- ALLINGHAM, M. & A. SANDMO, Income Tax Evasion: A theoretical Analysis, Journal of Public Economics, nr. 1, 1972.
- AZJEN, I. & M. FISHBEIN, Understanding attitudes and predicting behavior, 1980.
- BACKSTROM, C.H. & G.D. HURSCHE, Survey Research, Evanston, Northwestern University Press, 1963.
- BIJSTERVELD, Belastingfraude, april 1980, Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- BLOCK, M. & J. HEINEKE, A Labor Theoretic Analysis of the Criminal Choice, American Economic Review, Vol. 65, nr. 3, Juni 1975, pp. 314-325.

- BOULDING, K., Economics as a Science, New York: McGraw Hill, 1970.
- CANNELL, C. & L. KAHN, Interviewing, in G. LINDZEY & E. ARONSON, The Handbook of Social Psychology, Addison-Welsley, 1969, vol. 2, p. 567.
- CARTWRIGHT, D. & A. ZANDER, Group Dynamics: research and theory, 1968, New York, Harper and Row.
- CLOTFELTER, T., Tax evasion and tax rates: an analysis of individual returns, The Review of Economics and Statistics, nr. 3, August 1983, pp. 363-373.
- FRANK, M., Belastingontduiking en fiscale onderschatting in België, De Gids op Maatschappelijk Gebied, februari 1976, p. 118. Een uitvoerige beschrijving van de methode van M. Frank vindt men in "De juiste belastingheffing", E. Bruylant, Brussel 1973, pp. 113-249.
- FRIEDLAND, N., S. MAITAL & A. RUTENBERG, A simulation study of income tax evasion, Journal of Public Economics, 1978, 10, pp. 107-116.
- GEEROMS, H., De ondergrondse economie in België, Tijdschrift voor Economie en Management, maart 1983, pp. 77-91.
- GEEROMS, H. & H. WILMOTS, Fiscale fraude, mimeo C.E.S., 1984a.
- GEEROMS, H. & H. WILMOTS, Belastingontduiking en ontwijking: resultaten van een enquête, De Gids op Maatschappelijk Gebied, 6-7, 1984b, pp. 539-555.
- GNANADESIKAN, R., Methods for Statistical Data analysis of Multivariate Observations, New York: John Wiley & Sons, 1977.
- HOMANS, G.C., Social Behaviour: its elementary forms, New York, Harcourt Brace, 1961.
- KATONA, G., Psychological Economics, 1975, Elsevier.
- LEBART, L., A. MORINEAU & J.P. FENELON, Traitement des données statistiques, méthodes et programmes, Dunod, Parijs, 1979.
- MARDIA, V.V., J.T. KENT & J.M. BIBBY, Multivariate Analysis, London: Academic Press, 1979.

- MARWELL, G. & R.E. AMES, Experiments on the provision of public goods, resources, interest, group size and the free rider problem, American Journal of Sociology, 84, 1979, pp. 1335-1360.
- MASON, R. & L. CALVIN, A study of admitted tax evasion, Law and Society Review, 1978, 1, pp. 73-89.
- MILLER, G.J. & J.A. OPPENHEIMER, Universalism in Experimental Committees, The American Political Science Review, vol. 76, nr. 3, 1982, pp. 561-575.
- MORK, K.A., Income Tax Evasion: Some Empirical Evidence, Public Finance, 1, 1975, pp. 70-76.
- MUSGRAVE, R.A. & P.B. MUSGRAVE, Public Finance in Theory and Practice, 1980, McGraw Hill.
- PENCAVEL, J.H., A note on income tax evasion, labor supply and nonlinear tax schedules, Journal of Public Economics, 1978, p. 119.
- SCHMOELDERS, G., Finanz und Steuerpsychologie, München, 1970.
- SONG, Y. & T. YARBROUGH, Tax ethics and taxpayer attitudes: a survey, Public Administration Review, 1978, 38, pp. 442-457.
- SPICER, M.W. & S.B. LUNDSTEDT, Understanding Tax Evasion, Public Finance, 1976, pp. 295-303.
- SRINIVASAN, Tax Evasion: A model, Journal of Public Economics, nr. 2, 1973, pp. 339-356.
- STRUMPEL, B., The Contribution of Survey Research to Public Finance, in A. PEACOCK, Quantitative analysis in public finance, 1969, pp. 13-37.
- SWEENEY, J.W., Altruism, the free rider problem and group size, Theory and Decision, 4, 1974, pp. 259-275.
- THIBAUT, J., N. FRIEDLAND & L. WALKER, Compliance with rules, some social determinants, Journal of Personality and Social Psychology, 30, 1974, pp. 792-801.
- TITLE, C. & A. ROWE, Moral appeal, sanction threat and deviance, an experimental test, Social Problems, 20, 1973, pp. 488-498.

VOGEL, J., Taxation and Public Opinion in Sweden: an interpretation of recent survey data, National Tax Journal, 1974, pp. 499-513.

WALSTER, E., G.W. WALSTER & E. BERSHEID, Equity: theory and research, 1978.

WARNER, S.L., Randomized Response: a survey technique for eliminating evasing answer bias, American Statistical Association Journal, maart 1974, pp. 63-69.

YITZHAKI, S., A note on Income Tax Evasion, Journal of Public Economics, Mei 1974, pp. 201-202.